

Abbâsîler'in ilk emîrî-ümerâsı İbn Râ-ik'in kâtibi Ebû Ali b. Hârûn b. Abdülazîz el-Evâricî'nin kız kardeşiyle evli olmasının da yükselmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim İbn Râik 330 (942) yılında Bağdat'tan kaçmak zorunda kalınca Ebû'l-Kâsım Hüseyin de önce Suriye'ye gitti, burada İhşîdîler'in hizmetine girerek Mısır'a geçti. Bir müddet Mısır'da görev yaptıktan sonra İhşîdî idaresindeki değişikliklerden etkilenen aile Hamdânîler'in hâkimiyetinde bulunan Halep'e göç etti. Ebû'l-Kâsım burada Seyfûddeve'nin kâtibi olarak uzun yıllar görev yaptı. 354'te (965) Bizanslılar'la yapılan anlaşma çerçevesinde müslüman esirlerin serbest bırakılması karşılığında Hamdânîler'in ödeyeceği fidyenin garantisi olarak Bizans topraklarında rehin kalması, onun Seyfûddeve nezdindeki itibarının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Ebû'l-Kâsım Hüseyin bu olayın ardından Halep'te öldü.

Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (ö. 400/1010). Bağdat'ta doğdu. Babası Hüseyin b. Ali'den sonra Seyfûddeve el-Hamdânî'nin kâtipliğini üstlendi. Bu görevini Sa'düddeve döneminde de sürdürdü. Ancak uzun yıllardan beri Sa'düddeve'yi uğraştıran eski Humus valisi Emîr Ebû'l-Fevâris Bekcûr'un Fâtîmîler'le anlaşarak 380 (990) yılında Rakka'da başlattığı isyana katıldı ve bu sırada Bekcûr'a yaptığı tavsiyelerle isyanı bizzat yönlendirdi. 381'de (991) Halep üzerine yürüyen Bekcûr öldürülünce Ebû'l-Hasan Ali Mısır'a kaçarak Fâtîmîler'e sığındı. Burada Halife Azîz-Billâh'ın hizmetinde bulundu. 383 (993) yılında Azîz-Billâh tarafından Halep'i Hamdânîler'den almakla görevlendirilen Mengü Tegin kumandasındaki orduyla birlikte müdebbirü'l-ceyş olarak Dimaşk'a gitti. Uzun süre Halep'i kuşatan Fâtîmî ordusu, Bizanslılar'ın Hamdânîler'e yardımının yanı sıra Makrîzî'ye göre eski hâmilere Hamdânîler'le para karşılığı anlaşan Ebû'l-Hasan'ın ihaneti sonucunda başarısız olarak Dimaşk'a geri dönmüş-tü (*el-Hıtağ*, II, 157). Bunun üzerine halife onu görevinden azlederek Mısır'a getirtti. Bu sırada Azîz-Billâh vefat edince (386/996) Ebû'l-Hasan yeni halife Hâkim-Biemrillâh döneminde Fâtîmî divanlarında çeşitli görevler üstlendi. Ancak halifenin veziri Mansûr b. Abdûn ve diğer hristiyan kâtiplerle Mağribîler arasındaki nüfuz mücadelesinden Mağribîler yenilgiye uğradı ve Hâkim-Biemrillâh'ın emriyle Ebû'l-Hasan Ali ile birlikte kardeşi ve çocukları katledildi (Zilkade 400 / Haziran

1010). Benî Mağrib'e yönelik bu katliamdan sadece Ebû'l-Hasan Ali'nin oğlu Ebû'l-Kâsım Hüseyin kurtulabilmiştir.

Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali (ö. 418/1027). Vezîr el-Mağribî ve el-Kâmil zül'vîzâreteyn lakaplarıyla bilinen ve Mağribî ailesinin en meşhur siması olan Ebû'l-Kâsım Hüseyin, Zilhicce 370'te (Haziran 981) babası Ebû'l-Hasan Ali'nin görev yaptığı Halep'te doğdu. Dil, edebiyat, cebir, hesap ve ilm-i nücûma kabiliyeti yanında iyi bir şair ve edip olan Ebû'l-Kâsım yazısının güzelliğiyle de dikkat çekiyordu. Nitekim Fâtîmî Devleti'ne bağlı divanlarda önemli bir göreve getirildi. Ailesi Fâtîmî Halifesi Hâkim-Biemrillâh tarafından öldürülünce Mısır'dan kaçarak Filistin'e gitti ve Cerrâhî kabilesi reisinin oğlu Hassân b. Müferric b. Dağfel et-Tâi'ye sığındı (400/1010). Hassân'ı ve daha sonra gittiği Mekte'de Şerîf Ebû'l-Fütûh el-Müsevî'yi Fâtîmî halifesine karşı kıskırttı. Böylece Mekte'de ve Benî Cerrâh'ın hâkim olduğu bölgelerde hutbe Râşid-Billâh lakabını alan Mekte şerifi adına okundu (402/1011-12). Hâkim-Biemrillâh tarafından bunlar tekrar itaat altına alınca Ebû'l-Kâsım Irak'a kaçmak zorunda kaldı. Vâsıt'ta Büveyhî Veziri Fahrülmülk'e sığınan Ebû'l-Kâsım, onun ölümünden sonra Musul'a geçerek Ukaylî Emîri Kırvâş b. Mukalled'in ve ardından Meyyâfârikin'e geçerek Mervânî Emîri Nasrûddeve Ahmed'in hizmetinde kâtiplik ve vezirlik gibi görevlerde bulundu. 415'te (1024) Bağdat'ta kısa bir süre Büveyhî Müşerri-füddeve'nin vezirliğini yaptı. Son yıllarını Mervânîler'in hüküm sürdüğü Meyyâfârikin'de Nasrûddeve'nin hizmetinde geçiren Ebû'l-Kâsım Ramazan 418'de (Ekim 1027) vefat etti. Ebû'l-Kâsım, siyasetnâme tarzında küçük bir risâle olan *Kitâb fi's-siyâse* (nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dimaşk 1948; nşr. Fuad Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye, ts.), İbnü's-Sikkât'in *İşlâhu'l-manlık* adlı eserinin muhtasarı olan *el-Münehhal: Muhtaşaru İşlâhi'l-manlık* (nşr. Cemal Talebe, Beyrut 1415/1994), *Edebü'l-havâş fi'l-muhtâr min belâğati kabâ'ili'l-Arab ve aḥbârihâ ve ensâbihâ ve eyyâmihâ* (günümüze ulaşan kısmı Hamed el-Câsir tarafından yayımlanmıştır: I, Riyad 1980), *el-İnâs bi-(fi)-İlmi'l-ensâb* (nşr. Hamed el-Câsir, Riyad 1980; İbrâhim Ebyârî, Kahire 1980) adlı eserleri yanında İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'sini kısa notlarla şerhetmiş, bu şerh Süheyl Zekkâr tarafından *es-Sîretü'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm bi-şerhi'l-Vezîr el-Mağribî* ismiyle neş-

redilmiştir (I-II, Beyrut 1992). Ebû'l-Kâsım'ın tek ciltlik bir Kur'an tefsirinden başka *el-Me'sûr fi milhî'l-ḥudûr* adlı bir eserinin bulunduğu kaydedilir (günümüze ulaşmayan diğer eserleri için bk. *el-Münehhal*, s.13-18).

BİBLİYOGRAFYA :

Vezîr el-Mağribî, *Kitâb fi's-siyâse* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Dimaşk 1948, neşredenin girişi, s. 9-50; a.mlf., *el-Münehhal: Muhtaşaru İşlâhi'l-manlık* (nşr. Cemal Talebe), Beyrut 1415/1994, neşredenin girişi, s. 3-40; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 61-64; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'â* (ed. D. S. Margoliouth), Kahire 1927, IV, 60-64; V, 424-427; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-ḥâleb* (Zekkâr), V, 2239-2240; VI, 2532-2555; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Zübdetü'l-haleb*, I, 146, 152; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 172-177; Makrîzî, *el-Hıtağ*, II, 157-158; M. Canard, *Histoire de la dynastie des hamdanides de Jazira et de Syrie*, Alger 1951, I/2, s. 687, 695, 699-700, 823-825; Ahmed Ömer ez-Zeylâ, *Mekke ve 'alâkâtühe'l-hâriciyye: 301-487 h.*, Riyad 1401/1981, s. 50-58; T. Bianquis, *Damas et La Syrie sous la domination fatimide: 359-468/969-1076*, Damas 1986, I-II, bk. İndeks; M. Gil, "The Political History of Jerusalem During the Early Muslim Period", *The History of Jerusalem, the Early Muslim Period: 638-1099* (ed. J. Prawer – H. Ben-Shammai), New York 1996, s. 1-37; P. Smoor, "al-Mağribî", *EP* (İng.), V, 1210-1212.

CENGİZ TOMAR

MAHABBET

(bk. MUHABBET).

MAHALLÂTÎ

(bk. AĞA HAN).

MAHALLE

(المحلة)

Sözlükte "bir yere inmek, konmak, yerleşmek" anlamına gelen *hall* (*halel* ve *hulûl*) kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan *mahalle* kelimesi devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder. Mahalle küçük değişikliklerle diğer İslâm ülkelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır.

Tarih. İslâm tarihi kaynaklarında, Mekte'deki ilk yerleşmenin Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb tarafından Kâbe çevresinde gerçekleştirildiği ve Şehirde Kureyşü'l-bitâh ve Kureyşü'z-zevâhir adlı iki mahallenin kurulduğu kaydedilir (Belâzûrî, *Ensâb*, I, 58; XI, 53-54). İslâm'ın ilk yıllarında Mekte'de on iki kadar

mahalle bulunduğu, müslümanların Ebû Tâlib mahallesinde (şî'bü Ebî Tâlib) kendilerine uygulanan boykot sebebiyle uzun süre sıkıntı içerisinde yaşadıkları, Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret ettiği zaman Arap ve yahudi kabilelerinin birbirinden oldukça uzak mahallelerde oturdukları bilinmektedir. Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesinden sonra aynı uygulama sürdürülmekle birlikte şehirdeki yerleşme yeniden düzenlendi. Yerleşmenin şehrin içerisinde yoğunlaşmasını önlemek, şehrin güvenliğini sağlamak ve şehirden uzakta oturanların şehir merkeziyle bağlantısını sürekli hâle getirmek için kenar mahalleler bu plana dahil edildi. Ortaçağ'da yoğunlaşan dairevî şehir planıyla uygunluk arzeden ve İlkçağ'lardan beri bilinen dış mahallelerin şehrin bir bölümü olarak tasarlanması sonucunda Medine'deki mahalle sayısı arttı, bu arada bazı eski mahalleler de ortadan kalktı (İbn Şebbe, I, 260-268). Kenar mahallelerin şehrin bir bölümü olarak görülmesi anlayışı sonraki dönemlerde devam etmiş, zaman zaman bu mahallelerde oturanlara başta vergi olmak üzere bazı muafiyetler getirilmiştir (Taberî, IV, 70).

İlk İslâm fetihlerinin ardından fethedilen yerlerde kurulan yeni şehirlerde bir kabileye veya kabileler topluluğuna tahsis edilen mahalleler için *hıtta* ve çoğulu olan *hıtât* kelimeleri kullanılmaya başlandı (bk. HITAT). Başlangıçta askerî amaçlarla kurulan, zaman içerisinde birer dinî, siyasî ve kültürel merkez haline gelen Basra, Kûfe, Fustat ve Kayrevan gibi şehirlerde mahalleler bu şehirlerin ortak unsurları olan cami, dârülimâre ve çarşı ekseninde kabile esasına göre birbirinden ayrı birimler halinde düzenlendi. Meselâ Kûfe'ye yerleştirilen her kabilenin ayrı bir mahallesi vardı. Özellikle Emevîler döneminden itibaren mescid ve mezarlık mahallenin diğer öğeleri olarak ortaya çıktı. Vâsıt'ı Dicle nehrinin iki yakasında kurarak dört mahallere ayıran Haccâc, şehrin batı yakasındaki mahallelere Arap olmayanların yerleşmesine izin vermedi. Doğu yakasındaki mahallelere ise Buhara ve Mâverâünnehir tarafından getirttiği unsurları yerleştirdi (Halîfe b. Hayyât, s. 239). Benzer bir uygulama Abbâsîler devrinde Sâmerâ'da yapılmış, Türkler ile Ferganalılar birbirinden ayrı ve uzak mahallelere yerleştirilmiştir (Ya'kûbî, s. 258). Bazı şehirlerde kabilelere ayrılan bölümlerin arasında zamanla sokaklar teşekkül etti, bunlar hem geçit alanı hem de mahalleleri birbirinden ayıran öğeler haline geldi

(Cezar, s. 89-90). İlk kurulan İslâm şehirlerinde kabilelerin şehrin farklı yerlerine yerleştirilmesi mahallere fiziksel ve toplumsal bir birim niteliği kazandırmıştır. İbn Kesîr, bu dönemde mahallenin burada yaşayan insanlara bir yere bağlı olma hissini verdiğine ve bazan insanların mahallere nisbet edildiğine işaret eder (*el-Bidâye*, XI, 338). Kabile esasına göre kurulan Basra'nın zamanla küçüldüğü ve iki mahallesinin Arap unsurlara, bir mahallesinin de Arap olmayan unsurlara ait olduğu görülmektedir. Siyasî ve ekonomik tercihler merkeze alınarak kurulan Bağdat'ta ise mahalle ve semtler etnik kökenler ve mesleklere göre teşkil edilmiştir. Şehirlerde bu şekilde gerçekleştirilen yerleşimler belirli bir kimliği olan şehir birimlerinin gelişmesini sağladı. Kabile ve etnik gruplara dayanan bu sistem mahallelerde içtimâî, meslekî ve dinî grupların oluşturulmasıyla devam etti.

Yeni kurulan şehirlerden daha çok eski şehirlerde yeni düzenlemelerin yapıldığı Endülüs'te müslümanların kenar mahallelere yerleştirildiği görülmektedir. IV. (X.) yüzyılda yedi kapıyla dışarıya açılan başşehir Kurtuba'nın (Cordoba) içinde yirmi bir mahalle varken şehrin kenarında çoğunluğunu yerli müslümanların (müvelledün) oluşturduğu mahallelerin sayısı yirmi birdi. İbn Havkal, Sicilya'da Palermo şehrinde dört mahallenin bulunduğunu ve bunlardan Hâlisâ'nın etrafının surlarla çevrili olduğunu, daha çok Slav kölelerin (sakâlibe) oturduğu mahallenin ise denizden geniş bir duvarla ayrıldığını kaydeder (*Şûretü'l-arz*, s. 119).

Müslümanların idaresi altına giren Ortadoğu'daki tarihî şehirler herhangi bir değişikliğe uğramadan eski düzenlerini ve belirli özelliklerini korurken yeni unsurlarla desteklenerek yeniden yapılandırıldı. Şehirler dinî ve etnik yapılarına göre bazan duvarlarla da ayrılan mahallelere bölündü. Meselâ Dimaşk'ın kuzeydoğusunda hıristiyan, güneydoğusunda yahudi ve batı yakasında müslüman mahalleleri yer alıyordu.

İslâm fetihleri İran ve Türkistan şehirlerinde birtakım değişikliklere sebep oldu, bunun sonucunda İç Asya'da şehirler V. (XI.) yüzyılda belirli bir tipe kavuştu. Sur içine alınan Türkistan şehirleri mahallelere bölünerek her meslek sahibi ayrı bir mahallere yerleştirildi. Sosyal ve ekonomik şartlar da bu uygulamaya uygun düşmüş, meslek gruplarının ayrı mahallelerde toplanması XI-XII. yüzyıl Türki-

tan şehirlerinin ayırt edici bir özelliği haline gelmiştir (Cezar, s. 376-378). XIV. yüzyıl seyyahlarından İbn Battûta'nın farklı etnik köken, din ve mesleklere mensup insanların surlarla çevrilmiş mahallerinde yaşadıklarını kaydetmesi (*Tuhfetü'n-nüzzâr*, I, 394) bu uygulamanın yerleştiğini göstermektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde ve Ortaçağ'da mahallelerin fizikî yapılarının tamamlayıcı unsuru olan kuyuların yerini (İbn Şebbe, I, 152, 159) Osmanlılar'la birlikte mahalle çeşmeleri almıştır.

XI. yüzyılın sonlarından itibaren Türk kavimlerinin Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla birlikte şehir ve kasabalarda giderek yeni bir yerleşme modeli ortaya çıktı. İlk dönemlerde Bizans'tan intikal eden yerleşim şekli genellikle korunurken zamanla gelişmeye paralel olarak yeni bir yapılanma kendini gösterdi. Yeni nüfusun gelmesiyle birlikte Anadolu'da eski Bizans şehirleri gelişmeye, bu arada yeni şehirler oluşmaya başladı. Bu süreç Anadolu'nun Türkleşmesi ile sonuçlandı.

Sosyal Yapı ve Yönetim. İslâm şehirlerinde mahallelerin oluşmasında dinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mahalle, "aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kesimi" şeklinde tanımlanmıştır (Ergenç, *Osm.Ar.*, IV [1984], s. 69). Bazı Batılı araştırmacılar, çeşitli dinî ve etnik gruplara göre şehrin bölge ve semtlere ayrılmasının bir İslâm şehrinin en önemli özelliği olduğunu vurgulamışlardır. Tarihî şehirlerin yanı sıra yeni kurulan Kayrevan ve Vâsıt gibi şehirlerde de gayri müslimlere ait mahalleler vardı. Şehirlerin din unsuruna göre kısım veya mahallelere ayrılması insanların sosyal, ekonomik ve siyasî tercihlerini kendilerinin yaparak ayrı bir yaşama alanı belirlemelerine imkân sağlamıştır. Anadolu'da çeşitli etnik köken ve dinlere mensup insanlar şehirlerde kendi özel mahallelerinde oturuyorlardı. Meselâ Selçuklular döneminde Konya'nın sur içerisindeki alanı Türk ikamet mahalleleri iken gayri müslim mahalleleri sur dışında bulunuyordu (Baykara, s. 46-48). Bununla birlikte müslümanların idaresinde kendi mahallelerinde yaşayan farklı din ve ırktan insanların buldukları şehirlerde, özellikle de Anadolu'da bu durum hiçbir zaman bir ayırıcılığa dönüşmemiştir. Osmanlı devrinde farklı dinlere mensup insanlar çoğunluğu müslüman olan mahallelerde, meselâ Lübnan, İstanbul ve Bosna'da "kom-

şu" olarak kendilerine yer bulabilmişlerdir. Osmanlı tahrir kayıtları, bazı Anadolu ve Rumeli şehirlerinde müslüman ve gayri müslim unsurların aynı mahallede oturduklarını açıkça göstermektedir. Bunun dışında bazı meslek grupları kendi mesleklerinin adını taşıyan mahallelerde (Vezneciler, Çıkrıkçılar) oturmuşlardır.

Bazı araştırmacılar tarafından plansız şehirleşme örneği olarak görülen çıkmaz sokaklar yabancılara girişini engellediği gibi mahallede yaşayanların mahremiyet ve güvenliklerinin sağlanmasını da kolaylaştırmaktadır. Toplumsal hayatın bütün ihtiyaçlarının karşılandığı her mahalle çıkmaz sokaklara açılan bir ana caddeyle bölünüyor ve bu cadde sağlam yapılarla kapatılabiliyordu. Mahallelerin duvarla ayrılması usulü müslüman Araplar tarafından İran'a da götürülmüştür (Barthold, s. 23).

Şehirlerin savunmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılan surların yanında mahalle ile semtleri birbirinden ayıran kapılar vardı ve mahalleler bu kapılara göre adlandırılıyordu. Herhangi bir ayaklanma esnasında şehrin diğer mahalleleriyle bağlantısını kesmeyi amaçlayan ve mahalleleri şehir kapılarına göre gruplandırma dayanan, Dimaşk, Kahire ve Semerkant ile erken Osmanlı döneminde Kayseri'de örnekleri görülen bu uygulamaya daha önceki dönemde Anadolu'da rastlanmamaktadır (Baykara, s. 49). Bu bakımdan Anadolu'da mahallenin XIII. yüzyıldan itibaren daha yaygın bir görünüm arzettiği söylenebilir.

Klasik İslâm şehirlerinde ticaret ve ikaamet alanları birbirinden ayrılmıştır. Bu durumun genellikle özel ve kamu alanlarının ayrılması ihtiyacından doğduğu ileri sürülmekteyse de aslında bu ayrışma devletin vatandaşlarının günlük hayatlarıyla yakından ilgilenmemesi sonucu ortaya çıkmış, böylece mahalleler muhtar bir hüviyet elde etmiştir. Zira devletin kontrol mekanizması çoğunlukla ticarî alanlarda ve merkezde kendini gösterirken mahalleler kendi işlerini kendileri yerine getirmekte, bu da mahalle halkı arasındaki dayanışmayı arttırmaktaydı.

Osmanlılar'da bazı grupların toplumun bütününden ayrı bir mahalleye kapanmasının onun Osmanlı öncesi İslâm şehirlerinde görüldüğü kadar katı olmadığı, Osmanlı klasik döneminde dinî ve etnik grupların şehirlerde birbirine kapalı cemaatler halinde yaşamadığı bilinmektedir. Öte yandan şehrin ticaret ve sanat

kesiminde kendini gösteren mesleki gruplaşmaların mahallelere yansımadağı, bir mahallede boyacı, ekmekçi, berber, kalaycı gibi çeşitli mesleklerden insanların yaşadığı arşiv belgelerinden anlaşıl-maktadır.

Mahalleler, Emevîler ve Abbâsîler döneminde "reis" ve "şeyh" adı verilen kişiler tarafından yönetilirdi. Reisler valiler tarafından görevlendiriliyordu, şeyhleri ise hükümet tayin etmiyorsa da onları tanıyordu. Yönetim, bu kişiler sayesinde mahallede bulunan kabileyi denetim altına alarak kontrol ediyordu, kabileleri birbirine karşı dengede tutuyordu. Bölgenin meselelerinden haberdar oluyor, kıtlık ve felâket zamanlarında gerekli yardımlar yapılıyor ve şüpheli şahıslar belirlenebiliyordu. Ortaçağ'da özellikle başşehirlerdeki mahallelere bazı özel görevlilerin tahsis edildiği, aşevleri açıldığı vb. sosyal uygulamaların yapıldığı görülmektedir (İbn Kesîr, XII, 136; XIII, 170). 380'de (990) Bağdat mahallelerinde artan hırsızlık olayları üzerine mahalle halkının bir kumandanın emrinde teşkilâtlanarak hırsızlarla mücadele etmeye başladığı kaydedilmektedir (İbn Kesîr, XI, 329). Suriye ve Irak şehirlerinde IV-VI. (X-XII.) yüzyıllarda görülen mahallî milis kuvvetleri ahdâs teşkilâtının yerini IX. (XV.) yüzyılın sonlarına doğru Memlûk Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak "zuar" adı verilen teşkilât aldı. Özel kıyafetleri olan gençlerden meydana gelen bu teşkilât üyelerinin mahallenin idaresinde rol oynadıkları ve zaman zaman mahalle halkını merkezî idareye karşı ayaklandırdıkları görülmektedir (Lapidus, s. 153-155).

Osmanlı şehirlerinde mahallenin en önemli özelliği temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlüsü reâyâ tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre ismen yazılmış, oturdukları binaların hangi mahalle sınırları içinde bulunduğu belirlenmiştir. Mahalle halkı birbirine müteselsilen kelfildir, yani mahallelerinde meydana gelen bir olayın aydınlığa kavuşturulmasında ve doğan bir zararın karşılanmasında ortaklaşa sorumludur (Ergenç, *Osm.Ar.*, IV [1984], s. 74). Mahallenin tanımı yapılırken bu sosyal durum göz önüne alınmış, genel hatlarıyla "üyelerinin ortak bir mâbedde ibadet ettikleri ve nüfusu yaklaşık 1000 kişiden oluşan yerleşim birimi" olarak belirtilmiştir (Mantran, s. 71). 1871 tarihli Osmanlı vilâyet kanununda mahallelerdeki ev sayısı dikkate alınarak

"en az elli hânedan oluşan bir yerleşim birimi" şeklinde tarif edilmiştir (Karpas, IX/3 [1978], s. 248). Ancak bu tanımlar genelleştirilebilecek bir özellik taşımamaktadır. Osmanlı tahrir kayıtlarının incelenmesi, mahalle biriminin belirli bir nüfus ölçüsü içerisine konabilecek derecede kategorileştirmeye izin vermemektedir. Osmanlılar'ın klasik dönemlerinden itibaren mahalle ve köy iktisadî, malî ve idarî yönünden kendi içine kapalı en alt yönetim birimini oluşturmuştur. Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahallenin henüz sınıf ve statü farklarının belirlenmediği fizikî bir mekân niteliğini taşıdığı, bir paşa konağının karşısında bir evkaf kâtibinin küçük bir evinin, bir ilmiye ricalinin konağının yanı başında mahalle suyolcusunun kulübesinin bulunduğu, bu insanların statü farklılıklarına rağmen birbirleriyle konuşup görüştüğü dikkati çekmektedir.

Mahallenin idarî yapı ile bağlantısını sağlayan mahalle görevlilerinin en önemli yardımcıları, Emevîler döneminden itibaren yaygınlaşmaya başlayan mahalle meşicilerinde görev yapan imamlardır. Selçuklular devrinde mahallenin âyan ve ahîleriyle iyi geçinmek zorunda olan imamlar etkinliklerini sürdürüyorlardı. Osmanlılar'da XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar müslüman mahallelerinin sorumlu yöneticisi imam, gayri müslim mahallelerinin yöneticisi haham veya papazdı. İmam, padişah beratı ile tayin edilen ve beldenin mülkî ve beledî âmiri olan kadının temsilciliğini üstlenen bir memurdu. Haham veya papaz hahambaşı veya patrikhânenin temsilcisiydi. Mahallede meydana gelen doğum, ölüm, evlenme gibi olayları kaydetmek imamın göreviydi. Mahallede her şey onun iznine bağlıydı. Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttı. İmamın en önemli görevi mahalle halkına vergilerin paylaşılması ve toplanması işini yürütmektir. Bu görevleri imamların nüfuzunu arttırıyordu. Ancak onların bu görevlerini hakıyla yerine getirdiklerini söylemenin zor olduğu kaydedilmektedir (Ortaylı, s. 106-107). 1827'de Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ahalisinin erkek nüfusunun sayımı yapılmış, nüfusun artmasının, işsizlik ve serseriliğin önlenmesi için şehre giriş çıkışlar kontrol altına alındığında imamların denetimindeki mürûr tezkirelerinde yolsuzluk yapıldığı anlaşılınca her mahalleye iki muhtar tayin edilmiştir. XIX. yüzyıl ıslahatlarıyla mahalle ve köylerde

MAHALLE

muhtarlık teşkilâtı kurulmaya başlanınca imama göre muhtar daha yetkili bir yönetici konumuna gelmiştir. Mahalle muhtarlıklarının kurulmasına ilk olarak İstanbul'da başlanmış, muhtarlıklar yaygınlaşınca vergilerin salınması ve toplanması, mahallelerin güvenlik işleri ve belediye hizmetleri muhtarlarla bırakılmıştır. Muhtar bütün mahallenin kefil, imam da muhtarin kefiliydi. Tanzimat'a kadar mütesellimler tarafından denetlenen muhtarlar bu tarihten sonra muhtemelen muhassıllar ve zaptiye âmirlerince denetlenmiştir. 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde en az elli hâne bir mahalle olarak kabul edilmiş, ihtiyar meclisleri kurulmuş, şehirlerdeki mahalle muhtarlıkları zaptiye âmirlerince, köy muhtarları kaymakamlarca denetlenmeye başlanmıştır (Ortaylı, a.g.e., s. 109). Mahalle sakinlerinin başvurusu ve kadının resmî yazısı ile mahalleye tayin edilen bekçiler imamların ve muhtarların emrinde mahallenin güvenlik işleriyle meşgul olurlardı.

Cumhuriyet'ten sonra 1934 yılında çıkarılan 2295 sayılı kanunla belediye teşkilâtı olan yerlerde mahalle muhtarlıkları ve ihtiyar heyetleri kaldırılmış, muhtarın yürüttüğü görevler belediyeye, zâbitaya ve diğer dairelere verilmiş, aynı yıl hazırlanan bir yönetmelikle bu görevlerin kimler tarafından ne şekilde yürütüleceği belirlenmiştir. 15 Nisan 1944 tarih ve 4541 sayılı, Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkilatine Dair Kanun'la mahalle muhtarlıkları yeniden kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), s. 239; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevver*, I, 152, 159, 232-268; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 58, 265-270; XI, 53-54; a.mlf., *Fütûh* (Fayda), s. 586; Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 258-259; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 70; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 118-119; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, I, 99, 207, 243, 345, 394; II, 644; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 11; XI, 329, 338; XII, 136, 277; XIII, 170; XIV, 122; Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 103, 120-121; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 23; Von Grunbaum, "The Structure of the Muslim Town", *Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, London 1955, s. 141-158; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri*, Ankara 1958; R. Mantran, *La vie quotidienne à Constantinople au temps du Soliman le magnifique*, Paris 1965, s. 71; *The Islamic City* (ed. A. Hourani - S. M. Stern), Oxford 1970; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Muhtarlık*, İstanbul 1977, s. 89-90, 376-378; Abdel Aziz Duri, "Governmental Institutions", *The*

Islamic City (ed. R. B. Serjeant), Paris 1980, s. 52-65; I. M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge 1984, s. 85-95, 153-163, ayrıca bk. İndeks; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluların Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 43-52; Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Seattle 1986; Kijima Yasufumi, "Street Networks and Open Space in Islamic Cities", *The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam*, Tokyo 1989, I, 313-335; Özer Ergenç, "Some Notes on the Administrative Units of the Ottoman Cities", a.e., I, 425-444; a.mlf., "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osm.Ar.*, IV (1984), s. 69-78; E. Wirth, "The Concept of the Islamic City: Privacy in the Islamic East Versus Public Life in Western Culture", *Applied Geography and Development: A Biannual Collection of Recent German Contributions*, Tübingen 1992, s. 22-38; Doğan Kuban, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 96, 165-169, 176-187, 217; a.mlf., "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD, VII* (1968), s. 58-66; Bilal Eryılmaz, *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*, İstanbul 1997, s. 200, 201, 207, 212; Süreyyâ Fârûki, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* (trc. Elif Kılıç), İstanbul 1998, s. 165-167; Feridun Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylülere", *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, 91-97; M. M. Cerosi, *Osmanlı Kenti. Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygartığı ve Mimarisi* (trc. Aslı Ataöv), İstanbul 1999, s. 70-72; İber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 106-110; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 5-11; Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *TTK Belleten*, XXXIV (1970), s. 407-420; D. F. Eickelman, "Is there an Islamic City? The Making of a Quarter in a Moroccan Town", *IJMES*, V/3 (1974), s. 274-294; Kemal Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", a.e., IX/3 (1978), s. 237-274; Janet Abu-Lughod, "The Islamic City: Historic Myth, Islamic Essence and Contemporary Relevance", a.e., XIX/2 (1987), s. 155-176; Halil İnalçık, "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Study*, I, Oxford 1990, s. 13-19; Cem Behar, "Kasap İlyas Mahallesi: İstanbul'un Bir Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi, 1546-1585", *İstanbul Araştırmaları*, sy. 4, İstanbul 1998, s. 7-110; Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, I, Konya 2001, s. 129-151; Fatma Acun, "A Portrait of the Ottoman Cities", *MW*, XCII/3-4 (2002), s. 255-285; Ch. Pellat, "Mahalla", *EP* (ing.), V, 1220-1221; M. E. Bonine, "Cities of the Islamic Period", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, New York 1997, II, 35-36.

ALİ MURAT YEL

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

MAHALLE MEKTEBİ

(bk. MEKTEP).

MAHALLİ

(المحلى)

Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî (ö. 864/1459)

Şâfiî fakihî ve müfessir.

1 Şevval 791 (23 Eylül 1389) tarihinde Kahire'de doğdu ve orada yaşadı. İbnü'l-İmâd'a göre Teftâzân Arapları'ndandır (Şezerât, VII, 303). Aslen Nil nehrinin Dimyat kolunun batısındaki Mahalletülkübrâ'dan olan aile fertleri Mahallî nisbesiyle anılır. İlk eğitimini babasından ve dedesinden alan Mahallî büyük bir ilmî gelişmenin yaşandığı Kahire'de Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerinin ders ve sohbet hâkalarına katıldı. Demîrî, Akfehîsî, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa, İbnü'l-İrâkî, Abdurrahman b. Ömer el-Bulkinî, Muhammed b. Abdüddâim el-Birmâvî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin Mahmûd el-Aksarâyî, Nâsirüddin b. Enes el-Misrî gibi şahsiyetlerden tefsir, fıkıh ve usulü, kelâm, Arap dili ve edebiyatı, mantık dersleri aldı. Tefsir ve usulü'd-dîn gibi konularda Bisâtî'nin yanında yetişti. Hâfızasının zayıflığına rağmen sahip olduğu üstün zekâ ve muhakeme gücüyle sivrilerek bu ilimlerde eser verecek düzeye erişti ve döneminin önde gelen âlimleri arasında yer aldı. Geçimini baba mesleği olan kumaş ticaretiyle sağlayan Mahallî dükkânını vekiline bırakarak kendini tedrîs ve telif faaliyetlerine verdi. 844 (1440) yılından itibaren Berkükiyye ve muhtemelen 852'den (1448) sonra İbn Hacer el-Askalânî'nin yerine Müeyyediyye Medresesi'nde fıkıh okuttu. Devlet erkânından uzak duran âlim, el-Melikü'z-Zâhir Çakmak döneminde yapılan başkadılık teklifini kabul etmedi. Mahallî'ye Kahire dışından ders ve kitaplarının rivayeti için icâzet almaya, fetva sormaya ve ziyarete gelenler olurdu. Talebeleri arasında Cer-râfî, Burhâneddin İbn Ebû Şerîf, Kalesâdî, Necmeddin İbn Kâdî Aclûn, Takyyüddin İbn Kâdî Aclûn, Şemseddin es-Sehâvî ve Celâleddin es-Süyûtî gibi şahıslar bulunmaktadır. Eserleri güzel tertip edilmiş ve kısa, özlü, anlaşılır ve güvenilir olmaları bakımından büyük rağbet görmüştür. Yardım sever, emir bi'l-marûf ve nehiy ani'l-münkere önem veren, gösterişten uzak bir âlim olan Mahallî 1 Muharrem 864 (28 Ekim 1459) tarihinde vefat etti ve Kahire'de Bâbünnasr dışındaki aile kabristanına defnedildi.